

НАУЧНИ ЧЕТЕНИЯ
НА ТЕМА
„ПРАВО И ВОЙНА“

Сборник доклади

ВОЙНАТА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ПРАВОТО (ВЪТРЕШНОПРАВНИ АСПЕКТИ И МЕЖДУНАРОДНОПРАВНИ ПЕРСПЕКТИВИ)

*Проф. д-р Даниел Вълчев**

WAR THROUGH THE LENS OF LAW

Prof. Daniel Valchev, Ph.D.

In this text the author presents the two main interpretive lines along which the reasoning about war proceeds – the first one addressing issues related to war in the context of a national legal order, and the second one interpreting war from the perspective of international public law. According to him the projection of the legal dimensions of war places them in relation to the wider problem of state of emergency, linking these considerations to ideas of sovereignty and separation of powers. Focussing on war in international law, the author first outlines the classic issues that have been identified from the Antiquity to the First World War, and then sketching the new issues that have gained visibility in the last decades. In the conclusion, some assumptions are made about the possible development of processes of global opposition and/or global cooperation and their respective legal interpretations of war – on the one hand in the fading (but not impossible) prospect of a unipolar world and on the other hand – within a new Westphalian system type.

Ключови думи: война, *bellum*, *stasis*, правна система, конституционно право, извънредно положение, международно публично право, правни норми, правни разпоредби, Вестфалски свят, *potestas*, *auctoritas*.

Keywords: war, *bellum*, *stasis*, legal system, constitutional law, state of emergency, international public law, legal norms, legal provisions, Westphalian world, *potestas*, *auctoritas*.

Този текст представя основната част от тезите и аргументите, изложени в моя доклад със същото наименование, изнесен по време на Научните четения „Право и война“, проведени през пролетта на 2023 г. в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Текстът е организиран в три части и заключение. В първата част съм изложил в синтезиран вид собствените си разбирания за правото, от гледна точка на които разглеждам въпросите, свързани с войната. Заедно с това, в тази част очертавам и двете главни интерпретационни

* Софийски университет „Св. Климент Охридски“, Юридически факултет.

линии, по които вървят по-нататък разсъжденията за войната – едната, отнасяща се до въпросите, свързани с войната от гледна точка на един *национален правен ред*, а втората – интерпретираща войната в контекста на *международното публично право*.

Във втората част разглеждам *вътрешноправните измерения на войната*, като ги поставям в отношение с по-широкия проблем за *извънредното положение*, свързвайки тези разсъждения с идеите за суверенитета и за разделението на властите.

В третата част се спирам на *войната в международното публично право*, като първо очертавам класическите въпроси, които са идентифицирани до Първата световна война, а след това скицирам и новите проблеми, придобили видимост през последните десетилетия.

В заключението правя допускания за възможното развитие на процесите на глобално противопоставяне и/или сътрудничество и съответстващите им правни интерпретации на войната – респективно в избледняващата (но не и невъзможна) перспектива на еднополюсен свят и в рамките на ставащата все по-вероятна нова система от Вестфалски тип.

1. Какво означава да погледнем нещо „през призмата на правото“?

1.1. Всеки опит да се види нещо „през призмата на правото“ (т.е. да се погледне на нещото по „юридически начин“, да му се даде „юридическа интерпретация“, „юридически прочит“ или същото намерение, изразено с друг подобен израз) изисква предварително *да декларираме своето разбиране за това какво представлява правото*. Всичко по-долу в този текст би могло да претендира за логическа коректност и определен научен смисъл, доколкото изведените тези и техните аргументационни линии тръгват от една определена предварително декларирана представа за *правото*.

Въпросът какво представлява правото, може да изглежда на някого банален, на друг – претенциозен, а на трети – преднамерено объркваш. Не са малко на брой и юристите, които мълчаливо са възприели някакъв вариант на отговора на св. Августин на въпроса какво представлява времето – *когато не ме питат, тогава знам*.

Както е известно на онези, които са изкушени от правото, успешно изграждане на дефиниция на което и да е правно понятие е винаги продукт на един грижлив мисловен процес. *Дефиницията* предполага не само синтезиран (и по възможност нелишен от елегантност) езиков израз, но и качеството на вместилище на базови твърдения относно де-

финираното явление – едновременно очертаващи връзката му с други сходни явления и разкриващи онези негови специфични признаци, които го разграничават от тях. Възможността за дефиниране на понятието *право* почива общо взето върху същата Аристотелева матрица (*per genus proximum et differentia specifica*).

През последните години използвам почти всеки повод, за да излагам своето *разбиране за правото*. Тук ще си позволя отново да декларирам, че според мен предметът на юридическата наука е *правото и неговата непосредствена среда, изследвани с помощта на юридическия метод, с цел да се изгради такава система от твърдения, в рамките на която може успешно да се извежда валидността на обвързващите решения, постановени по повод на съществуващи или възможни значими социални конфликти*¹. Това разбиране не предполага непременно да търсим някакви *надправни* (извънправни, предправни) основания на правото. В същото време винаги съм считал, че няма нито философска, нито научна причина *връзката между право и морал* да бъде оспорвана. Но както многократно съм имал повод да подчертая, въпросът не е в това дали такава връзка съществува, а в това какъв е нейният *характер*. Накратко, моето разбиране за правото *изключва пряка връзка между легитимност и юридическа валидност*. Казано по друг начин, невъзможността един закон (в широк смисъл) да издържи морални или социално-политически тестове, не води автоматично до загуба на неговата юридическа валидност.

Струва ми се важно още веднъж да подчертая и необосноваността на твърдението, че от юридическа гледна точка *справедливостта* трябва да бъде разглеждана като *съдържателен идеал на правото*. Опростено, това означава, че стремежът към справедливо решаване на един конкретен правен спор не може да става за сметка на стабилността и предвидимостта на правния ред. Което пък означава, че по правило съдията не може да откаже прилагането на закона само в името на това да задоволи своето собствено разбиране за справедливост. В същото време последователно отстоявам разбирането, че *мирът* може и трябва да бъде приет за *формален идеал на правото*. Това според мен означава, че основната ценност на правото следва да се търси в неговите възможности за *мирно и относително еднообразно решаване по окончателен начин на всеки значим социален конфликт*, при следване на *отнапред известна публична процедура*. Разбира се, справедливостта трябва винаги да остане един постоянен стремеж както на тези, които създават общи правни норми, така и на онези, които ги прилагат. Нейното значение обаче е все пак

¹ Вълчев, Д. *Лекции по обща теория на правото*, Част I. София: Сиела, 2016, с. 45.

вторично по отношение на мира, доколкото трайният мир е невъзможен без наличие на базова справедливост.

Накратко, моето разбиране за правото може да бъде синтезирано по следния начин:

- *Правната норма е основната интерпретативна схема*, чрез която може да правим юридически изводи въз основа на фактически ситуации.
- *Юридическата валидност* следва от вътрешни формални съответствия в един правен ред, доколкото правото представлява *динамичен нормативен ред*².
- *Юридическата наука* се интересува не от всичко, имащо отношение към правото, а от онова, което би могло да бъде *от значение за един хипотетичен съдия* при решаване на един *правен спор* (вътрешен поглед към правото).
- В юридическата наука съществува *набор от необходими и забранени мисловни операции* и ограничен (предварително установен с конвенции) понятиен апарат.
- Справедливостта (както и другите измерения на морала) и разумността (*common sense*) са общи ориентири за нормативно съдържание, а *мирът – формален идеал на правото*.

1.2. Изследван от декларираната гледна точка, *въпросът за войната* показва две (свързани, но все пак обособени) възможни полета на правна интерпретация. От една страна, проблемът за юридическите измерения на войната може да бъде разглеждан в контекста на представата за един *вътрешен правен ред* (основно на полето на конституционното право). Тук очаквано биха се открили *въпросите кой и в рамките на каква процедура може да обявява война, респективно да сключва мир; какво се променя в правния ред при обявяване на война (в това число и в правомощията и взаимоотношенията на основните държавни органи); как положението на война се отразява на правата и свободите, респективно на механизмите за тяхната защита; колко дълго може да трае такова положение* и т.н.

От друга страна, няма съмнение, че войната е *една от големите теми в международното публично право* (МПП). Разгледан на тази плоскост, проблемът за юридическите измерения на войната би изглеждал по малко по-различен начин и би извадил на преден план *въпросите за*

² Опростено, това означава, че всяка от нормите в един правен ред получава своята юридическа валидност от друга норма, стояща по-високо в йерархията винаги чрез посредничеството на човешки акт. *Пак там*, с. 229 и сл.

това разрешена ли е войната и ако да, то в кои случаи (кой и кога може законосъобразно да води война); какви са правилата за водене на война, както и за ограничаване на нейните последици; какви са санкциите при нарушаване на тези правила, респективно кой и следвайки каква процедура ги налага.

2. Вътрешноправни аспекти на войната

2.1. Въпросът за *юридическите измерения на войната във вътрешното право* се появява сравнително късно – тогава, когато се установяват управления, при които няма *едноличен разпоредител с въпросите на мира и войната*. Както е известно, опитите суверенитетът да се свърже не с един човек или с една институция, а със самата държава, датират още от втората половина на XVI в. В своите *Шест книги за държавата* Жан Боден определя суверенитета като *puissance absolue et perpétuelle d'une République*³ (абсолютно и постоянно могъщество/власт на една държава). Той обаче не успява докрай да разграничи въпроса за суверенитета, разбираан като белег за наличието на държава, от въпроса за това кой орган (лице) има господстващо положение вътре в рамките на държавата. Затова и не е чудно, че Боден включва обявяването на война и сключването на мир в т.нар. от него *vraies marques de Souveraineté* – белезите, които показват наличие на суверенитет и които в общи линии са описание на правомощията на френските крале от втората половина на XVI в.⁴ Господстващото властово положение на краля, което не изисква съобразяване и/или съгласуване на решенията му с други органи, не предполага и някаква специална вътрешноправна процедура за обявяване на война и сключване на мир, съответно за прилагането на някакъв особен ред за функциониране на държавните институции.

Едва с установяването на *конституционни управления*, предвиждащи определено *разделение на властите*, се появява въпросът за създаване на нарочна юридически уредена процедура за обявяване на *положение на война* или друго нетипично положение, налагащо промени в нормалното функциониране на държавните органи, респективно допускащо ограничаване на част от правата и свободите. По този начин проблемът за проектирането на войната във вътрешното право намира израз в три ясно очертани въпроса:

а) *Кой и следвайки каква процедура* може да обяви война, респективно да сключи мир?

³ Bodin J. *Les Six Livres de la République*, Livre I, Ch. X.

⁴ *Ibid.*, Livre I, Ch. X.

б) Как *положението на война* влияе върху *функционирането на държавните органи*?

в) Възможно ли е и ако да, в кои случаи и за колко време могат да бъдат *суспендирани основни права и свободи, респективно принципи на демократичната конституционна държава* в името на нейното запазване (защита, оцеляване)?

2.2. Доколкото посочените въпроси, възникващи на плоскостта на вътрешното право (и главно на конституционното право), са свързани както с *войната*, така и с наличието на значима *вътрешна опасност*, то те неминуемо ни насочват към темата за *извънредното положение* в различните му наименования и измерения. Както уместно отбелязва Агамбен, античният свят не познава идеята, че правото може да бъде суспендирано в името на общото благо и това разбиране за единството между целите на правото и правните средства плавно се пренася в следващите векове⁵. Затова и темата за извънредното положение се появява като юридически проблем едва по време на революциите, когато просвещенското преосмисляне на света напуска университетските кабинети и светските салони и се излива на улицата – т.е. когато фактическата политическа власт, осъществявана в неправни форми, започва успешно да претендира за по-голяма легитимност от самия правен ред. Темата за *извънредното положение* (популярно с френското словосъчетание *état de siège* и неговите производни) ни връща към фундаменталните трудове на автори като *Карл Шмит, Санти Романо и др.* и остава малко встрани от основната линия на разсъждения в настоящия текст. По тази причина тук ще се ограничим с няколко кратки коментара.

Разбирането на *Карл Шмит* за извънредното положение се основава на разграничението между *право и държава*⁶. Според него извънредното положение е тъкмо един от случаите, когато държавата продължава да съществува (под формата на една изначална суверенна власт), докато „правото отстъпва назад“. Извънредното положение не е нито хаос, нито

⁵ Агамбен, Дж. *Homo sacer II*. София: Критика и хуманизъм, 2019, с. 60 и сл. Агамбен цитира Данте Алигиери, който в своето произведение „За монархията“ твърди, че „... всеки, който иска да постигне целта на правото, трябва да действа чрез правото“.

⁶ Тъкмо това според мен е и по-дълбокият пласт в дебата между Карл Шмит и Ханс Келзен относно това кой следва да бъде *основният защитник на конституцията* – президентът или конституционният съд. Шмит гради теорията си върху разбирането, че държавата е институционално-властна структура, различна от правото, докато Келзен остава на позицията, че държавата е самият централизиран и персонализиран правен ред. Вж. по-подробно за дебата *Vinx, L. The Guardian of the Constitution: Hans Kelsen and Carl Schmitt on the Limits of Constitutional Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

анархия, защото при него е налице някакъв, макар и неюридически (в класическия смисъл на думата) ред⁷.

По един малко по-различен, но също забележителен начин парадоксът на *извънредното положение* е обобщен от *Санти Романо* – *stato di assedio* е фактическо положение, представляващо самостоятелен *источник на право* (в широк смисъл), каквато е например *революцията*. Истина при извънредното положение напрежението между съществуващия закон и един самовъзникнал ред (също правен от определена гледна точка) се представя в една по-мека форма. Общото е обаче, че така, както не може да има правни норми относно революцията, не може да има и юридическа уредба на *извънредното положение*⁸. То тъкмо затова е наричано (на част от европейските езици, в това число и на български) *ИЗВЪНРЕДНО*, защото е *извън съществуващия ред*. Все пак *извънредно* не означава непременно противоположно, доколкото за *Санти Романо* правото не се изчерпва със закона.

Следва да се има предвид, че и при *Карл Шмит*, и при *Санти Романо* под *извънредно положение* се разбира ситуация, при която е налице *излизане от конституционната рамка* в името на запазване на конституционния ред. Редица конституции обаче съдържат разпоредби относно военното или друго извънредно положение, което е *конституционно предвидено* и по време на което не се прекрива самата конституционна рамка. Става дума за разпоредби, аналогични или близки до разпоредбите на чл. 84, т. 10 и т. 12 и чл. 100, ал. 5 от нашата Конституция⁹, като в редица случаи съответната уредба е и доста по-детайлна. Именно на тази плоскост мнозина автори търсят начин да включат вътрешните измерения на войната в общата представа за национален правен ред и да интерпретират последиците от нея като възможни за регулиране от правото.

Следователно централният въпрос, който се поставя при вътрешноправното проектиране на проблема за войната, се появява сравнително късно – заедно с *конституционните управления, предвиждащи поне частично разделение на властите*. Той е по същество идентичен с въпроса, който се поставя и при конституционното проектиране на *извънредното положение* – в кои случаи, кой, в рамките на каква процедура и за колко време може да изменени реда за функционирането на държавните органи и/или временно да ограничи определени права и свободи с цел преодоляване на някаква нетипична остра ситуация. Тъкмо поради

⁷ Schmitt, C. *Political Theology*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2005, p. 5–15.

⁸ Romano, S. *Frammenti di un dizionario giuridico*, Giuffrè, Milano, 1983, p. 222–224.

⁹ Интерпретирани в Решение № 10 от 23 юли 2020 г. по конституционно дело № 7 от 2020 г.

факта, че във вътрешноправен план въпросите на войната са практически неотделими от въпросите на извънредното положение, предизвикано от значима вътрешна опасност (като се започне от политически сътресения и се стигне до бедствия и епидемии¹⁰), интерпретациите на извънредното положение показват, че с това наименование авторите означават *две много различни явления*:

- от една страна – *конституционна фигура*, която предполага приемане на решение за временно изменение на функционирането на държавните органи и/или временно ограничаване на определени права и свободи с цел преодоляване на ефектите от нетипична остра ситуация.
- и от друга – *фактическо излизане от конституционната рамка*, целящо да се запази конституционният ред; дори и в този случай обаче се търси начин излизането от конституционната рамка да се представи не като напълно противоправно деяние, а като деяние, което има проблем с буквата на закона (в широк смисъл), но по някакъв начин остава в орбитата на правото.

3. Опитите да се даде международноправна регулация на войната

3.1. Нека сега да преместим акцента върху правното проектиране на войната от гледна точка на това, което в западната традиция за един дълъг период от време се е наричало *ius gentium*, а днес определяме като *международно публично право*.

Историята ни учи, че войната е *едно от най-старите неприродни човешки занимания*. Считам за правилно да я определим като *неприродно занимание*, не защото в природата отсъства насилието, а в някои случаи и организираното насилие на една група над друга. В природата обаче *насилието се среща най-общо в три случая* – при борба за територия/

¹⁰ Нека да припомним, че у нас по време на кризата, настъпила при разпространението на Covid-19, със закон беше въведена фигурата на *извънредната епидемична обстановка*. Законът даде възможност на министъра на здравеопазването да издава нормативни актове (макар и маскирани като общи административни актове), с които на практика за неопределен период от време да ограничава конституционни права. За съжаление, Конституционният съд потвърди тази фигура в едно свое решение (цитираното вече Решение №10 от 23 юли 2020 г. по конституционно дело №7 от 2020 г.), с което няма особени причини да се гордее. Вж. по-подробно Гройсман С., Ред и правосъдие при извънредни обстоятелства: Covid-19 и реакцията на българските съдилища. – В: сб. Кризата с Covid-19 и бъдещето на либералната демокрация, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, с. 76–110.

хабитат, при борба за храна/вода и при противоборство за размножаване/секс. *Организираното насилие* на една група над друга има общо взето същите причини, с изразен акцент върху набавянето на храна (глутница вълци, група акули). При човека е налице не само склонност към най-силното организирано *вътрешновидово изтребление*, но и упражняване на насилие *далеч извън причините*, водещи до насилие в природата. Само мимоходом ще си позволя да спомена, че съществена част от деянията, които по силата на редица международни актове могат да бъдат квалифицирани като „нечовешко отношение“ (и производни), всъщност представляват поведение, присъщо единствено на човека.

3.2. Първите опити за дефиниране на понятието *война* в западната традиция датират още от Античността и на практика не претърпяват значителни промени чак до просвещенските векове. Една историческа ретроспекция би ни показала, че на плоскостта на *ius gentium* войната винаги е била възприемана *не като отрицание на реда* (в т.ч. и на правния ред), а като *част от реда*. Нека да припомним, че на *Цицерон* се приписва възгледът за войната като *състезание по сила*. Известно е, че за него съществуват две отделни групи правила, свързани с войната – едните, уреждащи причините, които дават основание да започнеш война (*ius ad bellum*), а другите, създаващи задължение за определено поведение в рамките на вече започнала война (*ius in bello*). По отношение на първата от тези две групи правила Цицерон развива своята добре позната теория за *справедливата война (bellum iustum)*. Тук няма да представяме теорията на Цицерон, а само ще отбележим, че в нея е застъпено разбирането, че войната е оправдана най-общо в два случая – при защита и за отмъщение¹¹. Доколкото това разбиране се основа и на т.нар. *ius fetiale* (правилата, формулирани от колегията на свещенослужителите в Рим), т.е. било е обвързано с трансцедентно представян маркер, който в последиствие е и конвенционално възприет, то не е чудно, че средновековната християнска мисъл (поне от св. Августин до св. Тома от Аквино, а дори и след това) почти безкритично възприема теорията.

Нещата не се променят значително и през XVII, XVIII и дори през XIX в. В своя капитален труд *De iure belli ac pacis*, задал посоката на мислене на няколко поколения автори, *Хуго Гроций* разсъждава върху произхода на гръцката дума *polemos* и на латинската дума *bellum* и приема, че тези думи имат доста широк смисъл, като споменава възможността да се говори за „публични войни“ и „частни войни“¹². В крайна сметка обаче и

¹¹ Cicero, *De Rep.*, III, 35.

¹² Grotius, *De Iure Belli ac Pacis*, L. I, Ch. I., Prolegomena XXV.

не без уговорки, Гроций свежда войната до *въоръжен конфликт между държави*, като в общи линии преповтаря основанията за водене на справедлива война, посочени от Цицерон, но добавя, че обявяването на справедлива война следва да бъде в тържествена форма¹³. С оглед на нашата тема е от значение да подчертаем, че към XVII в. вече е широко възприето разбирането, че държавите са такива общности, които самостоятелно могат да взимат решения – *суверенни* от гл.т. на вече цитирания Жан Боден. Това е и причината Гроций да разглежда войната като част от въпросите, подлежащи на регулиране от *ius gentium*. По-общата легитимация на своите разсъждения за войната пък той постига, като приема, че основата на *ius gentium* следва да се търси в *естественото право*¹⁴.

Следователно през Античността, през Средновековието и след това чак до XIX в. сама по себе си войната *не се счита за зло*, а за една от типичните човешки дейности. Сама по себе си тя не е морално укорима и на това основание *не е забранена от правото*. Зло е само *несправедливата война* – само тя е морално неприемлива и представлява правонарушение. Щом обаче войната не е изключена от международноправния ред, а е част от този ред, закономерно възникват *два въпроса* (тъкмо онези, върху които разсъждава още Цицерон): (1) *кога имаш право да водиш война* и (2) *по какви правила трябва да водиш война*.

Запазването на възгледа, че войната не е противоправно деяние, а е нещо като *състезание*, се потвърждава и от исторически оформилите се (макар и на практика постоянно нарушавани) правила за обявяване на война и правила за нейното водене, както и от наличието на известна ритуализация, героизирането на отличилите се, възпитаването на предстани, че войната е свързана с такива ценности като дълг, чест и достойнство.

3.3. *Кулминацията* на това разбиране в западната традиция е през XVIII и XIX в., когато на войната се гледа като на нещо като *дуел*, при който от съществено значение са правилата и ритуалите. Обикновено войната се обявява публично, като това е предхождано от дипломатическа активност – нота, ултиматум и/или прекъсване на отношенията; преди началото на битката армиите се строят една срещу друга, офицерите застават отпред, веят се знамена, звучат барабани и тръби; след сраже-

¹³ *Ibid.*, L. I, Ch. III, § IV.

¹⁴ Само няколко десетилетия по-рано един от най-талантливите представители на късната испанска схоластика Франсиско Суарес различава *ius supra gentes* (правила, които са дадени на човека и които са част от естественото право) от *ius inter gentes* (правила, създадени като конвенция между хора или държави) и към което принадлежи *ius gentium* – първообразът на МПП. Suarez Fr., *Tractatus de legibus ac Deo Legislatore*.

нието се дава възможност да се погрижиш за ранените; по празници се сключва примирие; главнокомандващите си честитят рождените дни и т.н. Разбира се, жестоката разправа с местното население при колониизирането на територии не се счита за война, а за *мисионерство*, поради което и правилата за започване и за водене на война не важат.

От началото на ХХ в. това отношение към войната бързо ерозира и вероятно няма да сгрешим, ако приемем, че то на практика е заличено още в началото на Първата световна война. През *целия ХХ в.* (и особено през втората му половина) бързо се увеличават или осъвременяват *актовете на МПП*, отнасящи се до войната. Тези актове могат да бъдат разделени в няколко основни групи:

– *забрани за използване на определени видове оръжия* – химически¹⁵, биологични¹⁶, касетъчни боеприпаси¹⁷, някои типове мини¹⁸ и т.н. (по аргумент за противното останалите са позволени¹⁹);

– *минимални стандарти за отношение към военнопленниците, ранените, болните и бедстващите по море от противниковите въоръжени сили*²⁰;

– *защита на лица, които не участват пряко във военните действия* (цивилни, медицински персонал, свещенослужители, журналисти и др.)²¹;

– *защита на гражданска инфраструктура и на културни ценности по време на война*²².

До 90-те години на ХХ в. сравнително рядко се поставя въпросът *кога има война* – главно, защото страната в конфликта, за която се предполага, че е по-силна, не се притеснява да използва думата война – например САЩ нямат проблем да нарекат войната във Виетнам *война*.

¹⁵ Конвенция за забрана на разработването, производството, натрупването и употребата на химическо оръжие и за неговото унищожаване (1993).

¹⁶ Конвенция за забрана на разработването, производството и натрупването на запаси от бактериологични (биологични) и токсични оръжия и за тяхното унищожаване (1972).

¹⁷ Конвенцията за касетъчните боеприпаси (2008).

¹⁸ Конвенция за забраната на използването, складирането, производството и трансфера на противопехотни мини и за тяхното унищожаване (1997).

¹⁹ Тук следва да споменем и различните договорености в различни формати за неразпространение на ядрените оръжия и намаляване на ядрените арсенали.

²⁰ Първите три Женевски конвенции (1949) и техните по-стари версии.

²¹ Четвъртата Женевска конвенция относно закрилата на гражданските лица по време на война (1949).

²² Конвенция за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт (1954).

4. Войната в началото на XXI в.

4.1. В началото на XXI в. в общи линии се запазва разбирането, че войната не може да бъде юридически забранена, но *може да бъде поставена в правни рамки*. Доколкото през първото десетилетие на века изглеждаше, че човечеството върви към еднополюсен свят, доминиран от хегемон (относително добре организираните в икономическо и военно отношение и обединени около интереси и ценности западни страни), то и очакванията бяха, че войната в този нов свят ще бъде разглеждана като нещо близко до *гражданската война* във вътрешното право – т.е. като забранена и наказуема, освен в случаите, когато въоръжените действия не са осъществени или одобрени от хегемона. Макар и тези очаквания да се оказаха преждевременни, а вероятно и пресилени, в определен момент се стигна доста близко до нещо, което Макс Вебер и неговите последователи биха нарекли *монопол върху легитимната физическа принуда*. Казано по друг начин, стигна се до такова състояние на международните отношения, при което всяка въоръжена интервенция на хегемона на чужда територия се представяше като легитимна и юридически правилна по дефиниция, а всяко отпочване на въоръжен конфликт без знанието и санкцията на хегемона – като нелегитимно и противоправно, а следователно и наказуемо.

Разбира се, намериха се и услужливи автори²³, които се нагърбиха да твърдят и доказват, че няма пречка едни държави да изискват от други държави (под страх от санкции) да спазват международноправни правила, с които вторите никога не са се съгласявали.

4.2. Наред с това началото на XXI в. постави и поне *три групи нови проблеми*, свързани с войната, които имат своите отчетливи юридически измерения.

На първо място, към края на XX в. войната започва да се *маскира езиково* – пълномащабни военни действия престанаха да се наричат *война* и започнаха да се означават чрез различни евфемизми. Например под „войната в Югославия“ обикновено се разбира вътрешният конфликт между народите на бившите югославски републики (т.е. нещо, което е по-скоро гражданска война), докато военните действия на НАТО срещу Югославия претендират, че са били *мироопазваща, хуманитарна и т.н. операция*. По същия начин действията на САЩ в Ирак и в Афганистан се представят

²³ Вж. например Walzer, M. *Just and Unjust Wars: A Moral Argument with Historical Illustrations*, 4th edition, Basic Books, 2006; Koskeniemi, M. *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*, Cambridge University Press, 2006; Cassese, A. *International Criminal Law*, Oxford University Press, 2003.

като *война с тероризма*, а Русия продължава да нарича войната в Украйна *специална военна операция*. Водените в момента военни действия на Израел в ивицата Газа не правят изключение от общата логика на езиково маскиране – те наистина се определят като война, но единствено защото Израел твърди, че всичко, случващо се в момента, е само реакция на започнатата срещу него война. Това обаче е война не с която и да е държава, а е война с радикалната организация Хамас. В обобщение днешните западни *правила на политическа коректност* изискват да се приема, че война води само лошият, докато добрият извършва операция за защита на някаква ценност. Наред с това се изисква лошият да бъде определен чрез името на неприемлив лидер или като престъпна организация, респективно като самото престъпление, докато добрият институционализирано се посочва като държава (войната на Милошевич срещу Босна, войната на Путин срещу Украйна, войната на Израел срещу терористичната организация Хамас, войната на САЩ срещу тероризма).

На второ място, все по-натрапчиви са опитите да се заличи яснотата *кога си във война и с кого си във война*. Непризнаването на една от страните, че е в състояние на война, изключва спазването от нея на съответните актове на МПП, приложими към военни конфликти, в това число и отказ противниковите военнослужещи и друг персонал да бъдат третираны според съответните минимални стандарти. Това положение се усложнява допълнително, когато външна сила се намесва с военна операция на чужда територия в подкрепа на една от враждуващите в рамките вътрешен конфликт страни (типичен пример е случващото се от няколко години в Сирия). Това последното ни връща към големия въпрос за *извънредното положение* и към темата за *гражданската война*, доколкото стремежът за изграждане на еднополюсен свят по необходимост предполага някаква степен на централизирания на глобално ниво на националните правни редове, а оттам и третирането на въоръжените конфликти като нарушение на монопола върху прилагането на физическа принуда.

И на трето място, важна промяна може да се види и в *опитите за личаване на границите между публично и частно* във войната. Наистина, както вече беше споменато, съществуват определени автори, които различават публични и частни войни. Това разбиране обаче днес не намира последователи, а след края на XIX в., когато в общи линии приключват значимите въоръжени конфликти, при които основни участници са частни дружества, на които са възложени и публични функции (от типа на Британската остиндийска компания), не намират и особена житейска

опора. В началото на ХХІ в. обаче нещата отново се променят поне в няколко направления.

Първо, следва да споменем налагането на такива санкции, които макар и формално да остават на полето на публичното, т.е. представляват санкции *срещу водещата война държава*, на практика силно рефлектират върху частната сфера – икономическа блокада, изключване от различни международни системи, в това число от системи за банкови разплащания, санкции към лица, които търгуват или имат друг вид икономическа активност в нея, и др. Многогодишните санкции, на които е подложена Куба, показват, че целеният ефект (стимулиране на вътрешна реакция срещу управляващите в съответната държава) е трудно постижим.

Второ, следва да припомним, че воденето на военни действия през последните десетилетия често е свързано и с прякото налагане на *санкции спрямо частни лица*. Продължаващата и в момента война на Русия срещу Украйна дава богат набор от примери – от отнемане на имущество на руски граждани, намиращо се извън територията на Русия заради близост с официален Кремъл, до включване в санкционни списъци на „предполагаемата приятелка на Путин“.

И съвсем не на последно място по значение – пряко участие във военни действия в полза на една от воюващите страни на *частни армии*. Включването на групата „Вагнер“ през първите месеци на войната в Украйна е само най-известният, но далеч не единствен пример.

5. Още малко разсъждения

В края на този текст ще направя няколко *допускания* и един *извод* относно възможността за съвременно правно интерпретиране на войната.

Мисля, че няма да сгрешим, ако кажем, че днешният свят е в процес на съществени трансформации от различно естество. Без да влизаме в темата, следва да приемем, че тези трансформации ще се отразят и върху начина, по който изграждаме нашите представи за МПП. От самото възникване на представата за съществуването на относително единен национален правен ред винаги официално се е приемало, че МПП е система от норми, основана на *съгласието и традиция* (по съществуването и смисъла на която отново има съгласие) и че основните му източници са *международният договор и международният обичай*. През двете десетилетия между 1990 и 2010 г. обаче опитите за изграждане на еднополюсен свят станаха толкова настойчиви и безалтернативни, че в масовото съзнание, а на места, както отбелязахме, и в правните среди, започна да се поставя въпросът за основаването на МПП върху нов източник (в ши-

рок смисъл) – определен набор от ценности, гравитиращи около идеята за *правата на човека и демокрацията*. Политическата практика беше в подкрепа тъкмо на такъв възглед – пряка военна намеса на западния свят в поредица от международни и вътрешни конфликти, оправдавана със защита на права и/или демократични ценности.

През последните петнайсетина години обаче ситуацията в света се промени значително. Днес е видно, че очакването за еднополюсен свят става все по-нереалистично. Това поставя въпроса за връщане към традиционните представи за МПП като *правен ред, основан на изрично изразеното съгласие* и общоприетите *установени традиции*. Според мен светът навлиза в нов период на международни отношения и присъщото им международно право – период, който може да определим като *нео-Вестфалски*. Това вероятно ще бъде период, който под някаква форма ще възкреси формулата *cuius regio eius religio*²⁴, или казано по друг начин – през който ще се считат за юридически установени онези правила на МПП, които са изрично приети от държавите, до които се отнасят. Вероятно ще станем свидетели на ново избуяване на темата за държавния *суверенитет*, без обаче да бъде свалено напрежението между обективно глобализиращата се икономика и стремежа за преимуществено локално вземане на политически решения. Изострящите се общи за човечеството предизвикателства – от промените в климата и контрола върху оръжията за масово унищожение до изкуствения интелект и генното инженерство, ще напътват (макар и неохотно) към търсене на форми за глобално сътрудничество. На това равнище войната ще продължи да бъде не само фактически въпрос, но и проблем за МПП.

Наред с това вътре в рамките на очертаващите се политико-икономически блокове въпросът за войната ще се поставя все по-малко като въпрос за *bellum* и все повече като въпрос за *stasis*. Това означава, че темата за *извънредното положение* като фактическо прекрочване на правните рамки в името на защитата на правния ред ще бъде отново актуална. Поне към момента според мен няма по-добра основа за интерпретиране на тези проблеми от многократно предлаганото разграничение между *potestas* и *auctoritas*. Ако приемем, че *potestas* това е властта, която е потвърдена (произтича) от правния ред, а *auctoritas* е властта, която може да установи правния ред и респективно да го отмени, то извънредното положение (в смисъла на Карл Шмит и Санти Романо) следва да се възпри-

²⁴ Тази формула, която стои в основата на Вестфалските договори, сключени през 1648 г. (възпроизвеждаща по-стара формула от Аугсбургския мирен договор от 1555 г.) и сложили край на трийсетгодишните религиозни войни в Европа, следва да се тълкува по-широко от буквалния си прочит.

ема като въпрос на *auctoritas*. Или както доста ясно обобщава Агамбен: „Юридическата система на Запада се представя като двойна структура, формирана от два разнородни, но въпреки това координирани помежду си елемента: един, който е нормативен и юридически в тесния смисъл и който за удобство тук можем да впишем под рубриката *potestas*, и един друг, аномичен и метаюридически, който можем да наречем *auctoritas*“²⁵.

Доколко обаче това изобщо е юридически проблем или е въпрос на една „политическа теология“ (ако използваме стилистиката на Шмит), е една друга голяма тема.

²⁵ Агамбен Дж. *Цит. съч.*, с. 164.